

Stark og klar

Rodney Stark mot selvfølgelighetenes sløvhet

Bjørn-Are Davidsen
Sivilingeniør og forfatter
bjorn-are.davidsen@telenor.com

Selv om den amerikanske religionsosiologen Rodney Stark (født 1934) har møtt motstand for en del teorier, har den ikke vært fra overgangen til pensjonsalderen. Tvert i mot har han gitt ut nesten dobbelt så mange bøker etter å ha fylt 67. Nå har nok de han skrev før dette vakt mest faglig applaus, men med få unntak er hans seneste mest leseverdige og lærerike i dag. Spesielt om man er opptatt av hvordan kristen tro slo gjennom og vokste, av myter og fordommer om kirkehistorien og hva som generelt sett ligger bak religiøse valg.

Jeg skal i denne artikkelen kort oppsummere hovedpunkter i hans forfatter-skap og presentere noen av hans mest leseverdige bøker. Til sist gir jeg en liste over hans bøker der de beste og mest relevante for *Theofilos* er uthevet, uten at alle er omtalt i teksten.

Som professor i sammenlignende religionsforskning ved universitetet i Washington argumenterte Stark for at religion handlet mer om rasjonelle valg enn irrasjonelle impulser. Grunnen var ikke at all religion trengte å være spesielt rasjonell i logisk betydning, men at man i valget mellom tilgjengelige alternativer sjelden velger livssynet med mest vitenskapelig støtte, men det som gir mest mening og håp, aksept og fellesskap.

Det frie religionsmarkedet

Stark har i hele sitt virke hevdet at det som gir de beste valgene er et fritt religiøst

marked. Han fremstår som en klar liberale med pioneren i samfunnsøkonomi, Adam Smith (1732-1790) som ledestjerne. Det bør dermed ikke forundre at Stark misliker sentralstyrte imperier like mye som statskirker. Ikke bare fordi mye privilegier og makt gir dess større mulighet til misbruk, men fordi dette kveler initiativ og utvikling.

Når han argumenterer for at økonomiske modeller kan forklare mye av våre religiøse valg baserer han seg med andre ord ikke på materialistisk historieforståelse, men på hvilke valg vi opplever som mest nyttige. Hvilket religiøse valg gir mest belønning til minst kostnad?

Stark fikk sitt faglige gjennombrudd på 1960-tallet med en serie studier av nyere religioner, spesielt mormonisme. Han viste hvordan vekst i religiøse grupper i stor grad kunne forklares ut fra belønninger og kompensasjoner. Man opplever et fellesskap, blir verdsatt og får mer livsmening. Slike økonomiske modeller har blitt svært utbredte og videreutviklet av en rekke forskere, selvsagt ikke uten kritikk fra andre skoleretninger.

Kreativ og debattglad

Når Stark er inspirerende å lese, er det imidlertid ikke kun fordi han har en solid faglig bakgrunn eller har gått fra å være agnostiker til kristen. Det skyldes også at han til tider kan være ganske irriterende å lese. For vi møter ikke en nøytral forsker uten feil og lyte, men en kreativ og debatt-

ivrig formidler som til tider kan være i overkant sta og glad i å ta noen åretak mot strømmen. Det hører med at han i flere av sine seneste bøker også er relativt frisk i frasparkene og kjapp i svingene.

Men det overskygger ikke at han er en spennende analytisk guide til kirkehistorie der han trekker frem til dels svært overraskende forhold. Og viser hvor lett det er å la seg rive med av populære myter og forestillinger, for ikke å si ideologi. Selv om han selv til tider kan mer enn mistenkes for såpass sterke politiske og livssynsmessige filtere i lesningen av forskningsdata, at han blir i overkant bastant i konklusjonene.

Beste faglige verker

Er man interessert i Starks til dels banebrytende faglige arbeid er det beste stedet å starte hans *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult formation*¹ fra 1985. Samtidig gir han denne og en rekke andre religionssosiologiske perspektiver en oppdatering i hans seneste *Why God? Explaining Religious Phenomena*² fra 2017. Fordelen med denne boken er ikke bare ettertankene, men at han over noen tiår har utviklet en pedagogisk stil som kobler det prinsipielle med det polemiske. Stark er sterk og klar i sine oppgjør med det han oppfatter som forskere med ikke falsifiserbare teorier om religion og historie, og enda mer med dem som ikke ser at deres teorier faktisk er falsifiserte.

En annen betydelig bok når det gjelder å påvirke akademisk tenkning er *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History*.³ Stark skrev den som agnostiker slik at den ikke er noe partsinnlegg i favør av noen tro. Samtidig viser hans forskning at kristen tro vokste frem av andre og til dels motsatte grunner av hva man ofte møter i populærvitenskap og media,

fra historieblader til *History Channel*.

I boken tolker Stark skriftlige og arkeologiske kilder i lys av sosiologiske modeller for å vurdere kristendommens vekst de første århundrene. Han gir svært gode argumenter for både det kvantitative tempoet på veksten og de kvalitative faktorene som bidro til den.

Vi snakker da ikke om en religion som spredde seg ved sverd eller bestikkelser, men om en religiøs gruppering som var såpass annerledes i sin praksis at den ble mer tiltrekkende. Fattige fikk støtte og syke hjelp gjennom epidemier, uten å måtte betale. Selvsagt først og fremst kristne, men også andre. Det gjorde at mange ble imponerte av de kristne og opplevde det som en fordel å bli med i en menighet. Kvinner fikk et bedre liv blant annet fordi de giftet seg senere, slapp risikable aborter og fikk viktige roller i menighetene - og ble tatt vare på som enker.

Stark mener også å kunne vise at kristen tro tiltrakk langt flere av samfunnets overklasse og lærde enn det har vært vanlig å tenke. Og at det tok ganske mange hundre år før hovedtyngden av dem som ble kristne ikke lenger kom fra jødiske retninger.

Nytt perspektiv på kirke- og kulturhistorien

Etter denne boka, for ikke å si salgstallene, ble muligens Stark bitt av basillen, eller bitt av stadig flere basiller. Han begynte på det som etterhvert er blitt en lang serie andre bøker som belyser store linjer i kirke- og kulturhistorien, og med en stadig tydeligere fascinasjon for kristen tro.

Noe av det som gjør Stark spennende å lese, er at han stadig utfordrer vedtatte sannheter, både bant kristne og ateister. I en av hans seneste bøker, *The Triumph of Christianity: How the Jesus Movement*

*Became the World's Largest Religion*⁴ fra 2011, hevder Stark f.eks. at kirkebesøket i middelalderen ikke var mye høyere enn i dag. Det har rett og slett ikke skjedd en nedgang med sekulariseringen. Tvert mot har vi holdt og muligens økt nivået de seneste par hundre år, selv om det selvsagt er regionale forskjeller.

Stabiliteten og veksten gjelder særlig land som USA uten religionsmonopol, noe som støtter Starks tanker i fotsporene til Adam Smith om fri konkurranse, også på det religiøse området. Når stater ikke bør gi noen religiøs retning fortrinn, er det ikke bare fordi det er prinsipielt rett, men fordi det er praktisk best. Det stimulerer religiøst engasjement fremfor lunkenhet, noe som er til fordel for religionen med flest opplevde fortrinn.

Som støtte til dette henviser Stark både her og i hans tidligere *Acts of Faith* til kilder fra 12-1300-tallet der det bl.a. hevdes at "folk i Italia sjelden går i kirken" og at det "ikke er tradisjonen" at folk går i kirken.⁵ I et år som markerer reformasjonsåret 1517 vil kanskje mange bli overrasket over at Stark også henviser til visitasrapporter fra lutherske områder på 1500-tallet der det blant annet fortelles at folk flest "var ute og fisket og at de som kommer forlater kirken når presten begynner å preke".⁶

Dermed hadde folk flest lite kjennskap til de ti bud, for ikke å si evangeliet. Man oppførte seg deretter: "blasfemier, trolldom, ekteskapsbrudd og horerier, utagerende drikking og andre synder, alt ble praktisert åpenlyst av folk flest", slik markgreven av Brandenburg uttrykte det i 1591.⁷

Ideologisk ivrig

Stark kan som sagt til tider være sjenerende ideologisk ivrig, selv om det også kan være sjarmerende, spesielt om man støtter

ideologien. Det er tydelig også i hans første av en serie bøker om gudstroens virkning på samfunn. For Stark er det viktig å vise at det ikke kun er slik at samfunn påvirker religion, men at religion påvirker samfunn, noe han langt på vei lykkes med i *One True God: Historical Consequences of Monotheism* fra 2001.⁸ Stark argumenterer i stor grad på sosiologisk grunn for at gudstro har vært en viktig samfunnsfaktor – på godt og vondt – i historien, inkludert jødeforfølgelser.

Når Stark analyserer disse, til dels kvantitativt ut fra kildene vi har, konkluderer han med at det et stykke på vei blitt feilrepresentert. Både når det gjelder hvor hyppige og representative de har vært og påstander om at dette primært foregikk i kirkelig regi med teologi som sterkeste forklaringsfaktor. Stark viser i stedet at denne type intoleranse mer er en effekt av urolige tider enn av uheldig teologi. Og at vi også finner samme effekten i muslimske land.

Selv om ingen av bøkene hans akkurat er ukontroversielle er det først etter denne at de begynner å bli bombastiske.

*For the Glory of God: How Monotheism Led to Reformations, Science, Witch-Hunts, and the End of Slavery*⁹ er blant de mest fascinerende av Starks bøker, men av dem som trekker for sterke konklusjoner, spesielt om fremveksten av moderne naturvitenskap. Dermed stiller han seg svært lagelig til for hogg for en antiteistisk aktivist som Richard Carrier med doktorgrad i antikk historie, selv om Carrier knusende kritikk er enda mer drevet av ideologi. Jeg anbefalte boken varmt da den kom, ikke minst i oppgitthet over nye ateisters omgang med historien, men det er ikke vanskelig i å se at den til tider blir for enkel og går for langt i positiv retning.

The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and

*Western Success*¹⁰ er muligens den av Starks bøker som skandinaver vil oppleve mest triumfalistisk og amerikansk.¹⁰ Stark legger lite i mellom for å vise hvor fantastisk bra det er med kapitalisme og at den egentlig en kristen oppfinnelse. Blant begrunnelsene er at Kirkens aksept var avgjørende, og at denne ble mulig fordi Aquinas og andre kristne tenkere argumenterte for at det tross forbud i Det gamle testamentet var rett å ta renter eller andre kompensasjoner for lån.

Om ikke annet er boken et spark på skinnleggen til alle som uten videre slår fast at moderne verdier er et sterkt brudd med middelalderens tenkning. Sagt litt forsiktig viser Stark at dette sannelig kan diskuteres.

Fra urkirken til korstogene

*Cities of God: The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome*¹² er en interessant videreføring av *Rise of Christianity*, selv om den ikke er like banebrytende og innholdsrik. Hovedtemaet er utviklingen i bysamfunnene ved Middelhavet, spesielt forholdet mellom gnostiske retninger og det vi i dag forbinder med hovedstrømmen av kristendom. Ikke overraskende viser det vi har av sosiologiske data (noen steder dessverre ikke veldig mye) at hovedstrømmen var tidligere ute og mer utbredt. Mens Bart Ehrman og en del andre kristenkritiske forskere hevder at det var ganske tilfeldig at Kirken vant frem, viser Starks data at det motsatte var tilfellet. Hvis noe kan kalles for opprinnelig kristendom, er det hovedstrømmen.

Kanskje er Starks mest kontroversielle bok hans forsøk på å rydde opp i myter om korstogene. I *God's Battalions: The Case for the Crusades*¹³ argumenterer han for at det fantes gode grunner for korstogene og at de verken var uprovoserte eller

koloniseringsforsøk, økonomisk lønnsomme eller spesielt brutale i forhold til muslimsk krigføring, og heller ikke misjonstokter. Stark har som så ofte flere gode poenger, samtidig som han til tider trekker det for langt. Det er vanskelig å forsvare hans påstander om at korsfarerne på slutten av 1000-tallet var mer teknologisk avanserte enn muslimene eller at de fleste lærde i den arabisktalende verden ikke var muslimer, men dhimmier – jøder og kristne.

Motild mot mytene

Den allerede omtalte *The Triumph of Christianity* fra 2011 er blant hans beste bøker og oppsummerer mange av de tidligere, umiskjennelig poengtert og pedagogisk.

Vi blir med på en fascinerende ferd i historisk analyse. Boken bugner av stoff om alt fra utviklingen i den tidlige kirken til hvordan vi skal forklare Luthers suksess, via som nevnt over hvor lavt kirkebesøket og kunnskapen om kristen tro var i middelalderen, selv om det stod sterkt hos en elite av munk og naturfilosofer. Sterkt nok til å bidra på avgjørende måter til utviklingen av moderne naturvitenskap.

I fjorårets *Bearing False Witness: Debunking Centuries of Anti-Catholic History*¹⁴ videreutvikler og oppsummerer Stark sin kritikk av mytene om den dypt antirasjonelle, slavefremmende og nazi-støttende katolske kirken gjennom historien. Han understreker at dette ikke er skrevet av en katolikk, men av en forsker som er opptatt av etterprøvbare data.

Dermed forundrer det ham at en angivelig kildeorientert populærvitenskap ikke bare unnlater et grundig oppgjør med mytene, men forsterker dem. Det vitner om en fordomsfull mentalitet som står i veien for en redelig og rasjonell samtale om livsspørsmålene.

Konklusjon

Rodney Stark er ikke redd for å gå mot strømmen. Han er en tankevekkende og ofte kontrær tenker som elsker å utfordre konvensjonell visdom. Han river ned populære teorier han mener savner støtte, enten vi finner dem hos kristne eller andre. Kristen tro vokste ikke med mirakelfart, men med normal hastighet for nye bevegelser med en viss appell. Den var ikke for de uvitende på landsbygda, men for de kultiverte i byene, i stor grad den intellektuelle eliten som også ga den en troverdighet som bidro til veksten. Kvinnene kom ikke dårlig ut av den nye troen. Tvert i mot ga den dem langt bedre liv, noe som ikke minst viste seg i høyere levealder.

Middelalderen var ikke mørk og bakstreversk, men viktig for fremveksten av

naturvitenskap, kapitalisme og rettsstat. Den spanske inkvisisjonen var langt fra så brutal som mange vil ha det til og mindre brutal enn domstoler i andre land. Slavehandelen er ikke spesielt kristen og i langt større grad enn det har vært vanlig å anta bekjempet av Den katolske kirken, lenge før den mer kjente motstandsbevegelsen på 1800-tallet. Utfordringen var i mindre grad Kirkens kritikk og forbud enn at makthavere og handelsmenn brydde seg for lite om hva Kirken mente.

Tilslutning til religion er verken irrasjonelt eller noe som krever privilegier og solid statsstøtte.

Hvilken bok du bør lese av Stark? Siden han har skrevet mye om mangt, er ti stykker fremhevet. Gjennomgangen over gjør forhåpentligvis et rasjonelt valg mulig.¹⁵

Noter

1. (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985).
2. (West Conshohocken, PA: Templeton Press, 2017).
3. (Princeton: Princeton University Press, 1996).
4. (San Francisco: HarperOne 2011).
5. Humbert (1200-1277) og Giordano Rivalto (1260-1311), se *Acts of Faith* (Berkeley, Los Angeles. London: University of California Press, 2000), s. 63-64.
6. *The Triumph of Christianity*, s. 257, [<https://tuhosakti.files.wordpress.com/2013/02/the-triumph-of-christianity.pdf>, besøkt 11.6.2017.]
7. Ibid, s. 259.
8. (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2001).
9. (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2003).
10. (New York: HarperOne, 2006).
11. (New York Random House, 2005).
12. (New York: HarperOne, 2006).
13. (New York: HarperOne, 2006).
14. (Templeton Press, 2016)
15. Bibliografi (med ti anbefalte bøker fremhevet):
 - (1) *Christian Beliefs and anti-Semitism* (1966) (med Charles Y. Glock);
 - (2) *American Piety* (1968) (med Charles Y. Glock);
 - (3) *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult formation* (1985) (med William Sims Bainbridge);
 - (4) *Sociology* (1985), mange utgaver;
 - (5) *A Theory of Religion* (1987) (med William Sims Bainbridge);
 - (6) *Doing Sociology: A Global Perspective* (1995), mange utgaver;
 - (7) *Religion, Deviance, and Social Control* (1996) (med William Sims Bainbridge);
 - (8) *The Churching of America 1776-1992: Winners and Losers in Our Religious Economy* (1992) (med Roger Finke), ny og oppdatert, 2005;
 - (9) *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History* (1996);
 - (10) *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion* (2000) (med Roger Finke);

- (11) *One True God: Historical Consequences of Monotheism* (2001);
- (12) *For the Glory of God: How Monotheism Led to Reformations, Science, Witch-Hunts, and the End of Slavery* (2003);
- (13) *Exploring the Religious Life* (2004);
- (14) *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success* (2005);
- (15) *The Rise of Mormonism* (2005);
- (16) *Cities of God: The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome* (2006);
- (17) *Discovering God: A New Look at the Origins of the Great Religions* (2007);
- (18) *What Americans Really Believe* (2008);
- (19) *God's Battalions: The Case for the Crusades* (2009);
- (20) *The Triumph of Christianity: How the Jesus Movement Became the World's Largest Religion* (2011);
- (21) *America's Blessings: How Religion Benefits Everyone, Including Atheists* (2012);
- (22) *How the West Won: The Neglected Story of the Triumph of Modernity* (2014);
- (23) *Religious Hostility: A Global Assessment of Hatred and Terror* (2014) (med Katie E. Corcoran);
- (24) *A Star in the East: The Rise of Christianity in China* (2015) (med Xiuhua Wang);
- (25) *The Triumph of Faith: Why The World Is More Religious Than Ever* (2015);
- (26) *Bearing False Witness: Debunking Centuries of Anti-Catholic History* (2016);
- (27) *Why God?: Explaining Religious Phenomena* (2017).